

Статистика, учет и аудит, 2(93)2024, стр. 142-153
DOI: <https://www.doi.org/10.51579/1563-2415.2024.-2.11>

Экономика және менеджмент
МРҒТА 06.71.07
ӘОЖ 336.051

АГРАРЛЫҚ РЕФОРМА ЖҮРГІЗУ ЖАҒДАЙЫНДА МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ДАМУДЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Г.И. Абдикеримова^{1*}, А.Т. Мергенбаева¹, Ж.Ш. Кыдырова¹, П.Т. Байнессева¹, О.А. Стаценко²

¹М.О.Әуезов атындағы Оңтүстік қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
²Мирас университеті, Шымкент, Қазақстан

* Corresponding author e-mail: Aziza.mer.69@mail.ru

Аңдатпа. Мақала Қазақстан Республикасының мал шаруашылығы саласының қазіргі жай-күйін зерттеуге және талдауға арналған. Соңғы жылдары өңірлер бойынша ауыл шаруашылығы жануарларының саны динамикасының көрсеткіштері, саладағы өнімділік көрсеткіштері, ет өнімдерін өндіру көлемінің көрсеткіштері талданды. Бүгінгі таңда агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың өзекті мәселелерінің бірі-технологиялық процестерді автоматтандыру мен цифрландырудың төмендігі салдарынан еңбек өнімділігінің төмен деңгейі. Қазақстан Республикасының ішкі нарығында мал шаруашылығы өніміне сұранысты қанағаттандыру, сондай-ақ оның экспорттық ресурстарын ұлғайту қажеттілігі қазақстандық ғылым мен практиканың алдына саланың аз шығынды, экологиялық таза, бәсекеге қабілетті өнімдерін өндірудің қазіргі заманғы технологияларын әзірлеу, ғылыми негіздеу және игеру міндетін қояды. Мұндай технологияларды дамыту және игеру саланың қоршаған ортаға теріс әсерін әлсіретуге, материалдық ресурстарға шығындарды азайтуға, қолда бар жер және су ресурстарын тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Еліміздің мал шаруашылығы саласының тиімді дамуын тежейтін негізгі проблемалар анықталды. Осы саланы дамытудың перспективалық стратегиялық бағыттары айқындалды. Өңірдегі мал шаруашылығы саласының серпінді дамуы одан әрі дамуды бәсеңдететін және өндіріс тиімділігін төмендететін бірқатар проблемалармен қатар жүреді деген қорытындыға келді. Өндіріс құрылымына тікелей әсер ететін азық-түлік нарығындағы жекелеген өнім түрлері мен конъюнктураны өндіру тиімділігін ескере отырып, агроазық-түлік нарықтарын мемлекеттік реттеуді жетілдірудің перспективалық бағыттары айқындалды.

Түйін сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, мал шаруашылығы саласы, өнім өндіру, даму тиімділігі, ресурстар, өсудің төмендеу факторлары, мемлекеттік басқару.

Негізгі ережелер. Мақалада әртүрлі функциялардың кең ауқымын орындай отырып, қоғам өмірінде маңызды рөл атқаратын мал шаруашылығы саласы қарастырылады. Сала халықты азық-түлікпен, жұмыспен қамтамасыз етеді, өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуына және Аумақтың экологиялық тұрақтылығына жәрдемдеседі. Зерттеуде жалпы АӨК даму динамикасына мал шаруашылығының әсерін кешенді бағалау берілген. Мал шаруашылығының аймақтық экономиканың дамуына қосқан үлесі және оның қоршаған ортаға әсер ету дәрежесі анықталды. Ауыл шаруашылығын дамыту үшін мал шаруашылығының маңызы негізделген.

Cite this article as: Satybalдин А.А., Balykbayeva A.Sh., Omir A.S. Assessment of socio-economic development of monotowns of Kazakhstan: Zhanatas and Karatau. *Statistics, accounting and audit*. 2024, 2(93), 142-153. (In Kaz.). DOI: <https://www.doi.org/10.51579/1563-2415.2024.-2.11>

Кіріспе. Көп салалы ауыл шаруашылығын қалыптастыруға бағытталған аграрлық саладағы түбегейлі өзгерістер нарықтық жағдайда әртүрлі санаттағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің жұмыс істеуі үшін жағдай жасады, бірақ сонымен бірге бірқатар жағымсыз салдарларға ие болды.

Қазіргі уақытта мал шаруашылығы саласы АӨК-дегі аса маңызды салалардың бірі болып табылады және оны дамыту – Қазақстанның аграрлық саясатының басты міндеті. Қазақстанда мал шаруашылығы саласының өнімі өңірдің жалпы өндірісі көлемінің үштен бірін алады. Сонымен қатар, бұл салада жүйелі проблемалар бар: әлсіз жем-шөп базасы, ұсақ тауар өндірісі, өндірілетін өнімнің сапасыздығы және т. б., олар мемлекеттің қолдауын қажет етеді.

Бұл проблемаларды шешу үшін ІҚМ мяса өндіруді инновациялық жаңғырту және қарқындалу қажет. Дүние жүзінде мал шаруашылығы өнімдерін тиімді өндіруге қол жеткізудің ең табысты әдісі 2000 бастан бастап біржолғы малды ұстайтын бордақылау алаңдарын қалыптастыру болып табылады. Олар генетикалық әлеуеті жоғары асыл тұқымды малды өсіреді, ет сапасын жақсартатын теңдестірілген тамақтану рационын сақтайды. Оларды пайдалана отырып, орта және ірі тауарлық кәсіпорындар өнім бірлігіне еңбек шығындарын, жемшөп пен өндіріс құралдарын азайту арқылы ет өндірісінің айтарлықтай өсуін қамтамасыз ете алады [1].

Қарастырылып отырған жағдайларда мал шаруашылығы салалары қызметінің тиімділігін статистикалық зерттеуге теориялық және әдістемелік тәсілдерді нақтылау және жетілдіру оны арттыру және отандық ауыл шаруашылығы өндірушілерінің ішкі және сыртқы нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру жөніндегі ұсыныстарды әзірлеу үшін ақпараттық негізді қамтамасыз етеді.

Материалдар мен әдістер. Теориялық маңыздылығы экономиканың әртүрлі типтері мен аграрлық сектордағы құрылымдық өзгерістер жағдайында мал шаруашылығының тиімділігін анықтау тәсілдерін жалпылау және жүйелеу және микро және макро деңгейде бағалауға түпкілікті көзқарасты, көп қабатты ауыл шаруашылығы жағдайында тиімділікті зерттеудің кешенділігін қамтамасыз ететін оны талдаудың статистикалық көрсеткіштерінің заманауи жүйесін толықтыру болып табылады. Бақылау нысандарына ұсынылған толықтырулар шаруашылықтың шағын нысандарында мал шаруашылығының тиімділігін талдауды ақпараттық қамтамасыз етуді жетілдірудің негізін құрайды.

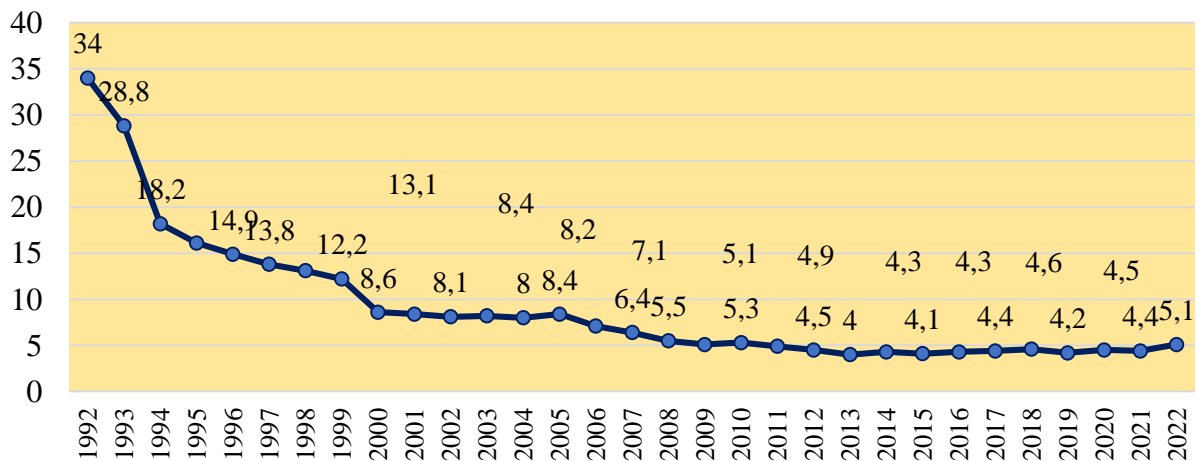
Мақалада монографиялық зерттеу әдісінің теориялық және әдіснамалық негіздерін көрсететін жетекші ғалымдардың материалдары, жарияланымдары пайдаланылды. Зерттеу стратегияның экономиканың аграрлық секторындағы мал шаруашылығы саласының бәсекеге қабілеттілігіне әсерін көрсетеді.

Монографиялық әдіспен белгілі ғалымдардың – А.Маршалл, П. Перру, И. Толенадо және Д. Солье, Е. Дахмен, А. П. Горкин, Л. В. Смирнягиннің еңбектеріне енгізілген теориялық, ғылыми-практикалық материалдарды зерттеу негізінде кластерлік теорияның тұжырымдамалары зерттелді, классикалық (маршаллдық) кластерлерді қалыптастыру механизмдері мен әдістері зерттелді. М.Портер, С. Розенфилд, М. Энрайт, К. Фредриксон, Л. Линдмарк, Е. Лимердің ғылыми еңбектеріндегі кластерлік теорияның қалыптасуы мен дамуы мәселелері бойынша негізгі басылымдарды зерттеу бәсекелестік теориясы шеңберінде кластерлерді қарастыруға мүмкіндік берді. Зерттеудің монографиялық әдісін қолдану мал шаруашылығы саласындағы аймақтық кластердің кешенді анықтамасын негіздеуге және жалпылауға, кластер мен бәсекеге қабілеттілік экономикалық ұғымдарының тығыз байланысы туралы гипотеза жасауға мүмкіндік берді.

Ғылыми зерттеуде экономикалық ақпаратты жинау, өңдеу және талдаудың статистикалық әдістері қолданылды, соның негізінде мал шаруашылығы саласының жағдайы зерттелді, саланың бәсекеге қабілеттілігінің «өсу нүктелері» анықталды. Агроөнеркәсіптік өндірістің бәсекеге қабілеттілігін арттыру әдістері қолданылды, олар Г. У. Акимбекова, В. В. Григорук, Г. А. Калиев, С. Б. Ахметжанова, З. н. Борбасова, Т. И. Есполов, Ю. А. Хан, К. Р. Нұрмағанбетов және т. б. ғылыми еңбектерінде көрініс тапты.

Нәтижелер. Мемлекеттік тәуелсіздік алғаннан кейін көп ұзамай елдің энергетикалық секторының жоғары өсу қарқыны ауыл шаруашылығының ел экономикасындағы рөлінің төмендеуіне айтарлықтай әсер етті. 2022 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанның ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығының үлесі 3,1 трлн теңгені құрады, немесе 4,4%. Соңғы 8 жылда ауыл шаруашылығы өндірісі ЖІӨ-нің 4,7% - ең жоғары көрсеткіштен аспай, тұрақты позициясын сақтап қалды. Алайда, 1990 жылдары ауыл шаруашылығының экономикалық үлесі 7,7 есе жоғары болды, бұл жалпы ішкі өнімнің 34% құрады (1 сурет).

1 сурет – ЖІӨ құрылымындағы ауыл шаруашылығы, %

Ескерту - Авторлар ҚР Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша жасаған

Ауыл шаруашылығының жалпы қосылған құны жалпы көлемнің 5,1%, немесе 2,9 трлн теңгені құрайды. Уақыт өте келе ЖҚЖ жалпы көлеміндегі ауыл шаруашылығының үлесі 2001 жылмен салыстырғанда 4 пунктке төмендеді, ең жоғары көрсеткіштерге 2009 (6,9%) және 2011/2015 (6,0%) жылдары қол жеткізілді. ЖІӨ-ге қосқан үлестер сияқты, соңғы жылдары көрсеткіш 5% деңгейінде тұрақты позицияларды сақтайды.

Ауылдық жерлерде халықтың 42%-ы немесе шамамен 8 млн. адам тұрады, оның 3,2 млн. - нан астамы ауыл шаруашылығында жұмыс істейді. Тек үй шаруашылықтарында 1,6 млн. адам жұмыс істейді. Бұл осы саланың еңбек ресурстарымен қамтамасыз етілгендігін көрсетеді [2].

Елдегі егістік алқабы 25 млн. гектардан асады, бұл ауыл шаруашылығы дақылдарының әртүрлі түрлерін өсіруге мүмкіндік береді. Қазақстан әлемдегі ең ірі астық державасы болып табылады. Орташа алғанда, соңғы 10 жылда астық экспорты 3-тен 10 млн. тоннаға дейін құрады.

Бұл республикадағы ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің өсу қарқынының жеткіліксіздігін көрсетеді. Сондай-ақ, 2022 ж. қоспағанда, өсім 1-3% құрайтын өсімдік

және мал шаруашылығы салаларында оның көлемін ұлғайтудың тұрақты тенденциясы жоқ.

Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің құрылымында 2022 жылы ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының үлесіне 25%, жеке кәсіпкерлердің, шаруа немесе фермер қожалықтарының үлесіне 31%, халық шаруашылықтарының үлесіне 44% тиесілі болды. 2022 жылы Қазақстанда ауыл шаруашылығы қызметімен айналысатын 17,669 ұйым тіркелген (орман және балық шаруашылықтарын есептемегенде).

2022 жылғы сәуірдегі деректер бойынша ауыл шаруашылығы ұйымдарының ең көп саны - Түркістан, Алматы және Ақмола облыстарында (2 сурет - орман және балық шаруашылықтарын есепке алмағанда) орналасқан.

2 сурет – Қазақстан өңірлері бойынша 2022 жылғы сәуірге арналған ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының саны (орман және балық шаруашылықтарын есепке алмағанда) [3]

2022 жылдың алғашқы үш айында Қазақстанда ауыл шаруашылығы саласында (орман және балық шаруашылығынсыз) 563 жаңа ұйым тіркелді.

Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің құрылымында шаруашылықтардың барлық санаттарында өсімдік шаруашылығы өнімінің үлесіне - 54,7%, мал шаруашылығының үлесіне - 45%, қызметтердің үлесіне - 0,3% келеді.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының жалпы өнімінің құрылымында өсімдік шаруашылығы өнімінің үлесі 70,3% және мал шаруашылығы 28,7%, дара кәсіпкерлер, шаруа (фермер) қожалықтары құрайды, тиісінше 73,2% және 26,8%, халықтың үй шаруашылықтарында ең көп үлес салмағын мал шаруашылығы өнімі алады - 67%.

Осылайша, ауылшаруашылық кәсіпорындары, жеке кәсіпкерлер және шаруа (фермерлік) шаруашылықтары өсімдік шаруашылығы өнімдерін, ал үй шаруашылықтары мал шаруашылығы өнімдерін өндіруге көбірек маманданған деген қорытынды жасауға болады.

Орта есеппен бір ауыл шаруашылығы кәсіпорнына 84,3 млн.теңге жалпы өнім, шаруа (фермер) қожалығына - 6,9 млн.теңге, жеке шаруа қожалығына - 1,2 млн.теңге тиесілі. Дәл осы дәлелдер ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігінің әлі де төмен деңгейін көрсетеді [4].

Мал шаруашылығы саласының сатылымы төмен, себебі оның өндірісі негізінен үй шаруашылықтарында шоғырланған. Бұған Қазақстандағы ауыл шаруашылығы кәсіпорындары мен шаруа (фермер) қожалықтары дамуының негізгі экономикалық көрсеткіштерін талдау дәлел бола алады.

Бүгінгі таңда мал шаруашылығы өнімдерінің шамамен 90% - ы тұқымы төмен және өнімділігі төмен мал ұсталатын үй шаруашылықтарында өндіріледі. Жоғарыда айтылғандай, жануарлардың негізгі саны үй шаруашылығында шоғырланған (1 кесте).

1 кесте - 2019-2022 жж. үй шаруашылықтарындағы, шаруашылықтардың барлық санаттарындағы мал басының үлесі [3]

Жануарлардың түрлері	2022 жыл				Барлық санаттарындағы жануарлар басының үлесі, %
	Шаруаш-дың барлық санаттары	Ауылшар-ық кәсіп-ры	Шаруа (фермер) қожалықтары	Үй шаруаш-ры	
Ірі қара	7 150,9	712,8	2 409,8	4 028,3	56,3
олардың ішінде сиырлар	3 576,5	275,3	1 312,0	1 989,2	55,6
Қой мен ешкі	18 699,1	830,0	7 061,8	10 807,3	57,8
Жылқылар	798,7	214,3	93,2	491,2	61,5
Шошқалар	2 646,5	163,4	1 186,5	1 296,7	48,9
Түйелер	207,6	14,2	82,8	110,5	53,2
Құстар	44,3	32,4	0,5	11,4	25,7

Кестеден жануарлар санының 50%-дан астамы үй шаруашылықтарына орналастырылғанын көруге болады. Ерекшелік - құстардың саны, онда шаруашылықтардың осы санатында 25,7% орналастырылған.

2022 жылы республика бойынша ет өндіру құрылымында үй шаруашылықтары 55,0%, сүт 73,5%, жүн 55,1% иеленді.

Құс шаруашылығы саласының дамуы еліміздің барлық облыстарында біркелкі байқалады. Шөлді және шөлейт аймақтар үшін ауыл шаруашылығы өндірісінің негізгі түрлері қой, жылқы және түйе шаруашылығы салалары болып табылады. Қой шаруашылығы саласын дамытудың негізгі төрт бағыты бар, мысалы: жұқа жүнді, жартылай жүнді, ет және смушковый [99].

2018-2022 жылдардағы ауыл шаруашылығы жануарлары санының динамикадағы өзгеруі мынадай 2-кестеде келтірілген.

2 кесте - Қазақстан Республикасындағы мал мен құс басының динамикасы, мың бас

Жануарлар тобы	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.
Ірі қара	6032,7	6183,9	6247,2	6745,4	7137,9
Қой мен ешкі	17914,6	18015,5	17947,2	18300,6	18677,9
Шошқалар	884,7	887,6	831,1	819,4	802,7
Жылқылар	1937,9	2070,3	2113,2	2395,0	2623,7
Түйелер	165,9	170,5	172,5	188,4	202,2
Құс	35000,0	35600,0	37800,0	40102,1	44452,9

Ескерту - ҚР Ұлттық статистика бюросының сайтына сәйкес <https://stat.gov.kz/ru/>

2-кестенің деректері көрсетіп отырғандай, Қазақстан Республикасында мал (шошқаларды қоспағанда) мен құс саны жыл сайын артып келеді. Мәселен, 2022 жылы

ірі қара мал басы 2018 жылмен салыстырғанда 18,3% - ға, қой мен ешкі - 4,3%-ға, жылқы - 5,4%-ға, түйе - 21,9%-ға және құс - 27,0%-ға өсті.

Малдың ең көп саны негізінен халық шаруашылығында шоғырланған: 57,3% ірі қара, 58,7% қой мен ешкі, 59,3% шошқа, 53% түйе, 50,3% жылқы. Құс басы негізінен ауылшаруашылық кәсіпорындарында шоғырланған (жалпы санның 72%).

Малдың ең көп саны негізінен халық шаруашылығында шоғырланған: 57,3% ірі қара, 58,7% қой мен ешкі, 59,3% шошқа, 53% түйе, 50,3% жылқы. Құс басы негізінен ауылшаруашылық кәсіпорындарында шоғырланған (жалпы санның 72%) [5].

Ірі қара малдың көбеюі бес облыста болды. Түркістан облысы - 90,1 мың басқа 897,1-ден 987,2 мың басқа дейін, Қарағанды облысы - 27,9 мың басқа 478,9-дан 506,8 мың басқа дейін және Қызылорда облысы - 20,6 мың басқа 309,6 мың басқа дейін.

Барлық басқа облыстарда ірі қара мал басы азайды, алайда Шығыс Қазақстан облысында - 60,7 мың басқа 955-тен 894,3 мыңға дейін, Алматы облысында - 42,4 мыңға 1007,9-дан 965,5 мыңға дейін және Ақтөбе облысында - 12,4 мыңға 438,8-ден 426,4 мың басқа дейін азайды.

Ірі қара мал басы 800 мыңнан 1 млн. басқа дейін. Түркістан қаласында (987,2 мың бас.), Алматы (965,5 мың бас.), Шығыс Қазақстан (894,3 мың бас.) облыстарда шоғырланған.

Атырау облысында 150,0 мыңнан астам бас бар. Маңғыстау облысында - 16,9 мың бас.

Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінде мал шаруашылығы 50% - занимает алады. 1 сиырға сүттің орташа мөлшері – 2233 литр, 1 ірі қара мал басының тірі салмағы - 305 кг, қой – 38 кг, шошқа – 95 кг, бұл КО елдерінің жануарларының өнімділігінің тиісті көрсеткіштерінен едәуір төмен.

Еліміздің ет саласының соңғы тарихында сиыр мяса шетелге жөнелту бойынша рекорд орнатылды - 18,8 мың тонна, ол тірі де, өңделген түрінде де Ресей мен Өзбекстанға кетті. Ал нарық сыйымдылығы 1 миллионнан асатын ҚХР-мен жылына тұтынылатын сиыр етінің тоннасына алғаш рет Қазақстаннан Аспан асты еліне осы ет түрін экспорттау жөніндегі хаттамаға қол қойылды.

Көрші елдерден тірі тауарлық малдың импорты Қазақстанда ірі қара мал басын тезірек ұлғайтуға арналған. Мысалы, осы жылдың 11 айында 600-ден астам фермер несие алды. Шаруа қожалықтарының ІҚМ сатып алуының жылдық жоспары 50 мың басты құраса да, 11 айда 67 мың басқа өтінімдер қабылданып, 55 мың басқа несиелер мақұлданды және берілді.

Сарапшылардың көпшілігінің пікірінше, Қазақстан сиыр мен шошқаны Қытайға, сондай-ақ қой мен қозыны Таяу Шығыс елдеріне экспорттау бойынша зор әлеуетке және Елеулі мүмкіндіктерге ие. Сондай-ақ, біздің өндірушілер шошқа өнімдерін Ресей Федерациясының нарықтарына экспорттауға мүмкіндік алды және жылдық тұтыну көлемі 265 мың тоннадан асады, ал Қытай жылына 2 млн. тоннадан астам шошқаны қажет етеді.

Сондай-ақ, Қазақстанда шошқа шаруашылығын дамыту бағдарламасы 2019 жылы құс шаруашылығы және сүт шаруашылығы жобаларымен бірге қабылданғанын атап өткен жөн.

Осы үш бастаманың барлығы мал шаруашылығы саласын қарқынды дамытудың жалпы мемлекеттік бағдарламасына біріктірілген.

Келесі кестеде республиканың ауыл шаруашылығы құрылымдарында етті мал шаруашылығы өнімдерін өндіру нәтижелерінің 2022 жылғы қаржылық көрсеткіштерінің деректері келтірілген (3 кесте).

3 кесте - Етті мал шаруашылығы өнімдерін өндіру көрсеткіштері, 2022 ж.

Атауы	Өлшем бірлігі	Мал мен құсты тірідей союға өткізілді масса	Соның ішінде:					
			ірі қара мал	овцы и козы	шошқалар	жылқылар	түйелер	құс
Сатылған өнімдер	мың тонна	58,09	22,90	6,23	3,56	4,61	0,18	20,58
Сатылған өнімнің құны	млн. теңге	326573	144446	39137	18088	30904	1305	92662
Сатылған өнімнің өзіндік құны	млн. теңге	260534	114459	28569	15452	22482	1077	78468
Жалпы пайда	млн. теңге	66039	29986	10567	2635	8421	227	14194
Рентабельділік деңгейі	%	25,3	26,2	37,0	17,1	37,5	21,1	18,1
Сатылған өнімнің 1 ц құны	теңге	56215	63067	62722	50788	67010	71852	45025
Сатылған өнімнің өзіндік құны 1 ц	теңге	44847	49974	45786	43387	48749	59328	38128

Ескерту - ҚР Ұлттық статистика бюросының сайтына сәйкес <https://stat.gov.kz/ru/>

Ауыл шаруашылығы еңбекті көп қажет ететін сала болғандықтан, өнімді өндіруге кететін шығындардың маңызды элементі жалақы болып табылады. Тағы бір мақала - материалдық шығындар: тұқымдар мен отырғызу материалдары, тыңайтқыштар, өсімдіктер мен жануарларды қорғау құралдары, жем, шикізат және материалдар.

Мал шаруашылығы өнімдерін өндіруге арналған шығындар құрылымында материалдық шығындар ең көп үлесті алады, олардың үлесі 70%-дан асады. Оларға жем, электр энергиясы, жанар-жағармай материалдары, қосалқы бөлшектер, ветеринариялық препараттар және т. б. шығындар жатады.

Деректерді талдау жалпы алғанда, 2022 жылы республикада етті мал шаруашылығы өнімдерінің барлық түрлерін өндіру үнемді болғанын көрсетеді.

Қой мен ешкі мяса (37%), сондай-ақ жылқы шаруашылығы өнімдерін (37,5%) өндіру ең тиімді болып табылады. Шошқа еті (17,1%) және құс еті (18,1%) өндіру ең аз үнемді болды. Етті мал шаруашылығы өнімдеріне келетін болсақ, рентабельділік деңгейі 26,2% құрады. Рентабельділік деңгейі өндірілген өнімді сату құны мен бағасының көрсеткіштеріне байланысты.

Мәселен, жалпы ет өнімінің 1 центнерін сату бағасы 56215 теңгені, оның ішінде ІҚМ – 63067 теңгені құрады. Сатудың ең жоғары бағасы түйе еті бойынша (1 ц өнім үшін 71852 теңге), жылқы еті - 67010 теңге/ц. құс реализации сатудың ең төмен бағасы – 1 центнер үшін 45025 теңге. Ауыл шаруашылығындағы шығындарды есептеу мынадай бағыттар бойынша жүзеге асырылады: материалдық шығындар, еңбекке ақы төлеуге арналған шығыстар, әлеуметтік сақтандыруға аударымдар, міндетті медициналық сақтандыруға аударымдар, амортизациялық аударымдар және басқа шығындар (4 кесте).

4 кесте - Ауыл шаруашылығы құрылымдарында мал шаруашылығы өнімдерін өндіруге арналған шығындар, млн. теңге

Аймақтар	Шығындар, барлығы	Оның ішінде:			
		материалдық шығындар	жалақы қоры	негізгі құралдарды ұстауға арналған шығындар	басқа шығындар
Қазақстан Республикасы	374673,8	262328,7	64241,1	20072,7	28031,3
Ақмола	40572,4	30462,0	4754,9	2320,8	3034,8
Ақтөбе	12427,2	8015,0	2936,8	1034,4	440,9
Алматы	80628,5	57184,1	15526,1	4075,5	3842,8
Атырау	16979,7	7872,1	4675,6	1123,4	3308,7
Батыс Қазақстан	18138,2	12004,2	3807,8	1386,0	940,1
Жамбыл	28615,3	22102,9	4892,1	760,4	859,9
Қарағанды	28214,3	21334,6	3377,8	999,0	2502,9
Қостанай	30216,5	20033,3	4181,9	1549,8	4451,4
Қызылорда	5028,7	3194,4	1298,8	285,1	250,4
Маңғыстау	3124,2	2828,0	196,0	9,3	90,9
Павлодар	19798,9	13624,6	2548,2	1068,4	2557,7
Түркістан	17840,2	13074,0	2403,6	1492,9	869,7
Шығыс Қазақстан	43969,6	28825,4	9674,4	2772,4	2697,4
Астана қ.	19,8	13,6	3,7	1,2	1,3
Алматы қ.	13,3	7,5	3,4	2,2	0,3
Шымкент қ.	4639,5	3814,4	195,9	138,1	491,1

Ескерту - ҚР Ұлттық статистика бюросының сайтына сәйкес <https://stat.gov.kz/ru/>

Талқылау. Елімізде мал шаруашылығы өнімдерін өндіруге тән:

жануарлардың бәсекеге қабілеттілігі мен өнімділігінің төмендігі (бір сиырға шаққандағы сүттің орташа жылдық шығымы - бір сиырға 2 мың литрден сәл артық, ал дамыған елдерде 6 мың литр және одан да көп сауылады), сондай-ақ өнімнің сапасының төмендігі, сүттің 74% - қажетті материалдық-техникалық базасы, ветеринарлық және зоотехникалық қызметі жоқ үй шаруашылықтары өндіреді сапалы өнім жасау үшін;

өнімнің жоғары құны және сату бағасы;

селекциялық - асыл тұқымдық жұмыстың төмен деңгейі, асыл тұқымды мал саны жыл сайын орта есеппен 25-30%-ға артады (дамыған мемлекеттерде бұл көрсеткіш 40-50% құрайды);

ұдайы өндіріс процесінің барлық технологиялық буындары арасында байланыстың болмауы, терең ауылдарда орналасқан ауыл кәсіпкерлері өткізу нарықтарынан ажыратылған, олардың шикізаты жоғары көлік шығындарына байланысты талап етілмейді;

ішкі нарықта ет және сүт өнімдері импортының жоғары үлесі, атап айтқанда жыл сайын 150-170 мың тонна құс еті және т. б. әкелінеді.

Мал шаруашылығы саласының тиімділігін арттыру мақсатында:

құру: өңдеуші кәсіпорындарды әлемдік стандарттарға сәйкес келетін сапалы шикізатпен қамтамасыз ететін орта және ірі тауар өндірісі бар мамандандырылған шаруашылықтар;

тұтынушылардың терең өңдеу өнімдерін шығару жөніндегі сұранысына бағдарланған сүт тауар кешендерін және ішкі тұтынуға да, экспортқа да жеткілікті көлемде сапалы тауарлар өндіруге қабілетті ірі бордақылау кешендерін салу [6].

АӨК-дегі тағы бір проблема - ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу. Мемлекеттік қолдау шараларына қарамастан, өндірістің жалпы көлемінде ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу үлесі төмен болып қалуда.

Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің деректеріне сәйкес, өңдеу зауыттарының қуаттылығы тек 20-60%-ға жүктелген. Өндірілген мяса, сүттің, жемістер мен көкөністердің 30%-дан азы өңделеді.

Ет және сүт өңдеу кәсіпорындарының қуаттылығының жүктелмеуі жануарлардың негізгі саны өндірілген өнім шағын партиялармен және негізінен жергілікті нарықта сатылатын үй шаруашылықтарында шоғырланғандығымен түсіндіріледі. Үйде өндірілген өнімдер көптеген параметрлер бойынша санитарлық-гигиеналық талаптарға сәйкес келмейді.

Қорытынды. Мал шаруашылығының жандануы ауыл шаруашылығының өсуіне айтарлықтай ықпал ете алады, жергілікті кірістердің, әсіресе аз қамтылған үй шаруашылықтарының өсуіне қолдау көрсетеді және кең жер ресурстарын пайдалануға ықпал етеді.

Үкімет мал шаруашылығы саласын қалпына келтіруде шешуші рөлге ие және оны дамып келе жатқан жеке фермерлік шаруашылықтарды, шикізат жеткізушілерді, қайта өңдеу, сауда кәсіпорындарын, көмекші қызмет көрсету кәсіпорындарын қолдауға бағытталған саясат пен бағдарламалармен жандандыруға көмектесуге арналған, бұл өз кезегінде институционалдық реформаларды ынталандырады, осылайша әлеуметтік сипаттағы мәселелерді шешуді қамтамасыз етеді, үй шаруашылықтарын күтіп ұстау қажеттілігін азайтады. тіршілікті қамтамасыз ету.

Экономикадағы өзгерістер, өсіп келе жатқан урбанизация және жаһандық нарықтардағы бәсекелестіктің ашықтығы нарықтың қажеттіліктеріне жауап беретін бәсекеге қабілетті өндіріске және дамып келе жатқан аймақтық ауылшаруашылық өндіріс жүйесінің әртүрлі қажеттіліктеріне жауап беретін неғұрлым жан-жақты нарықтық жүйеге қажеттілік туғызады. Үкімет жаңа жағдайларға жауап беруге және бейімделуге қабілетті мал шаруашылығын дамытуда маңызды рөл атқарады.

Үкімет дамып келе жатқан жеке мал шаруашылығы секторының экономикасын көтермелеу үшін тиісті тетіктер мен ынталандырулар жүйесін әзірлеуде.

Қазақстандағы мал шаруашылығы ауыл шаруашылығының маңызды салаларының бірі болып табылады және агроөнеркәсіптік сектордағы негізгі бағыттар болып саналады. Біздің елімізде ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің шамамен 45% осы саладан алынады. Ел халқының материалдық әл-ауқатының жалпы өсуі, жұмысшылардың тамақтану жағдайлары мен толықтығының жақсаруы көбінесе мал шаруашылығының жай-күйі мен дамуымен анықталады. Ол сондай-ақ Қазақстан үшін маңызды экономикалық тетік болып табылады, өйткені ауыл халқы үшін мал шаруашылығы-жұмыспен қамту және табыс генераторы [7].

Мал шаруашылығы ел халқын ет, сүт, жұмыртқа, май, ірімшік, ашытылған сүт өнімдері, шұжық, ысталған ет және т.б. сияқты жоғары құнды азық-түлікпен қамтамасыз етеді.

Қазақстан бұл салада үлкен мүмкіндіктерге ие, өйткені бұл секторды дамыту үшін көптеген аумақтар бар. Қазіргі уақытта мал шаруашылығын дамыту жөніндегі бағдарлама іске асырылуда, онда қомақты сомалар жіберілді, бұл бағдарламаның нәтижесі жемшөп базасын ұлғайту, мал басының деңгейін арттыру, жайылымдар үшін жерлерді кеңейту және оларды жарақтандыру болуы тиіс. Бағдарламалардың барлық міндеттерін орындау нәтижесінде Қазақстанның экспорттық әлеуеті айтарлықтай

артады. Сондай-ақ, ет пен сүт өнімдеріне деген ішкі қажеттілік көбіне қанағаттандырылады.

Қазақстан Республикасында етті мал шаруашылығы саласының экспорттық әлеуетін дамыту үшін: индустриялық негізде етті мал шаруашылығы саласын дамыту; етті мал популяциясының генетикалық әлеуетін және оның өнімді қасиеттерін жақсарту; етті мал шаруашылығын дамытуға инновациялық технологияларды енгізу; жайылымдық мал шаруашылығын ұтымды пайдалану және түбегейлі жақсарту жолымен етті бағыттағы ірі қара мал басын ұлғайтуды және етті мал шаруашылығын жүргізудің тиімділігін арттыруды қамтамасыз ету талап етіледі және шабындық алқаптарын дамыту; жем-шөп өндіру жүйесін дамыту; етті өнеркәсіптік өндіру және қайта өңдеу үшін инфрақұрылымды дамыту; ҚР-дағы эпизоотиялық жағдайды сауықтыру; етті мал шаруашылығы саласына мемлекеттік қолдау көрсету; етті мал шаруашылығын дамытуға жеке инвестициялар тарту.

Әдебиет тізімі

1. Буреш О.В., Жук М.А., Фролов А.В. Интеграция региональных субъектов как потенциал формирования региональных кластеров // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2011. - № 13(132). – С. 88-93.
2. Валовый выпуск продукции (услуг) сельского, лесного и рыбного хозяйства за 2018-2022 гг. [Электронный ресурс]. Бюро национальной статистики АСПР РК. - Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat?lang=ru> (дата обращения: 05.05.2024).
3. Предварительные данные за 2022 год [Электронный ресурс] Бюро национальной статистики АСПР РК. - Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat?lang=ru> (дата обращения: 05.05.2024).
4. Есполов Т.И. Нацпроект ускорит решение АПК. // Казахстанская правда, 04 сентября 2021 года.
5. Маркетинговое исследование: сельское хозяйство Казахстана [Электронный ресурс] // Институт маркетинговых и социологических исследований Available at: <https://marketingcenter.kz/20/rynok-selskoe-khoziaistvo-kazakhstan.html> (дата обращения 10.05.2024).
6. Kanat M. Tireuov, Ukilyay K. Kerimova, Suleimen A. Turekulov. Ways to Improve the Competitiveness of Agricultural Production in Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – 2020. - Vol 11. - № 2(48). – pp. 613-618.
7. Гиззатова А.И., Капанова С., Есенғалиева С.М. Экономическая доступность продовольствия для населения Казахстана // Проблемы агрорынка. - 2020. – Т. 1. – С. 48-55

References

1. Buresh O.V., Zhuk M.A., Frolov A.V. Integracija regional'nyh sub#ektov kak potencial formirovaniya regional'nyh klasterov [Integration of regional entities as a potential for the formation of regional clusters]. *Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta*. – 2011. - № 13(132). – pp. 88-93 (In Russian).
2. *Valovyy vypusk produkcii (uslug) sel'skogo, lesnogo i rybnogo hozjajstva za 2018-2022 gg.* Bjuro nacional'noj statistiki ASPR RK. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat?lang=ru> (date of application: 05.05.2024).
3. *Predvaritel'nye dannye za 2022 god.* Bjuro nacional'noj statistiki ASPR RK. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat?lang=ru> (date of application: 05.05.2024).
4. Espolov T.I. Nacproekt uskorit reshenie APK [The national project will accelerate the solution of the agro-industrial complex]. *Kazahstanskaja pravda*, 04 sentjabrja 2021 goda. (In Russian).
5. *Marketingovoe issledovanie: sel'skoe hozjajstvo Kazahstana.* Institut marketingovyh i sociologicheskikh issledovanij. Available at: <https://marketingcenter.kz/20/rynok-selskoe-khoziaistvo-kazakhstan.html> (date of application: 10.05.2024).
6. Kanat M. Tireuov, Ukilyay K. Kerimova, Suleimen A. Turekulov. Ways to Improve the Competitiveness of Agricultural Production in Kazakhstan. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 2020, Vol. 11, 2(48), pp. 613-618.
7. Gizzatova A.I., Kapanova S., Esengalieva S.M. Jekonomicheskaja dostupnost' prodovol'stvija dlja naselenija Kazahstana [Economic availability of food for the population of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka*, 2020, 1, pp. 48-55 (In Russian).

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PROBLEMS OF ANIMAL HUSBANDRY DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF AGRARIAN REFORM

G.I. Abdikerimova^{1*}, A.T. Mergenbayeva¹, Zh.Sh. Kydyrova¹, P.T. Bayneeva¹, O.A. Statsenko²

¹South Kazakhstan University named after M. O. Auezov, Shymkent, Kazakhstan

²Miras University, Shymkent, Kazakhstan

Summary. The article analyzes the main indicators of the development of the livestock industry, which demonstrates a steady decrease in sales volumes. Based on the study of the general profitability of livestock products, it is concluded that the observed increase in the efficiency of livestock farming is associated with a reduction in the costs of agricultural producers for fodder crops, as well as with the expansion of the possibility of purchasing imported machinery, feed, additives, etc. At the same time, the achieved high profitability indicators are not sustainable, and conjunctural changes in the market do not allow us to ensure stable high financial performance.

Keywords: agro-industrial complex, livestock industry, production, development efficiency, resources, growth reduction factors, public administration.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЖИВОТНОВОДСТВА В УСЛОВИЯХ АГРАРНОЙ РЕФОРМЫ

Г.И. Абдикеримова^{1*}, А.Т. Мергенбаева¹, Ж.Ш. Кыдырова¹, П.Т. Байнеева¹, О.А. Стаценко²

¹Южно-Казахстанский университет имени М.Ауезова, Шымкент, Казахстан

²Университет Мирас, Шымкент, Казахстан

Резюме. В статье проведён анализ основных показателей развития отрасли животноводства, демонстрирующей стабильное снижение объемов реализации продукции. На основании исследования рентабельности продукции животноводства сделан вывод, что наблюдаемый рост эффективности животноводства связан со снижением издержек сельхозпроизводителей на кормовые культуры, а также с расширением возможностей закупок импортной техники, кормов, добавок и пр. При этом достигнутые высокие показатели рентабельности не являются устойчивыми, и конъюнктурные изменения на рынке не позволяют обеспечивать стабильные высокие финансовые результаты деятельности.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, отрасль животноводство, производство продукции, эффективность развития, ресурсы, факторы снижения роста, государственное управление.

Авторлар туралы ақпарат:

Абдикеримова Гулжанар Иманбаевна* - экономика ғылымдарының кандидаты, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің «Экономика» кафедрасының профессоры, Шымкент қ., Қазақстан, e-mail: abdikerimova71@mail.ru

Мергенбаева Азиза Тоймахамбетовна - М.Ауэзов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, «Экономикалық теория» кафедрасының меңгерушісі, э.ғ.к, доцент, Шымкент қ., Қазақстан, e-mail: Aziza.mer.69@mail.ru

Кыдырова Жамиля Шафхатовна - экономика ғылымдарының кандидаты, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің «Менеджмент және маркетинг» кафедрасының доценті, Шымкент қ., Қазақстан, e-mail: ms.zhamilya@mail.ru

Байнеева Фаридат Турғынбековна - Экономика ғылымдарының кандидаты, Оңтүстік Қазақстан Университеті, «Экономика» кафедрасының профессоры, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., Қазақстан, e-mail: b.farida_kz@mail.ru

Стаценко Ольга Алексеевна - экономика ғылымдарының кандидаты, Бизнес, басқару және қызмет көрсету Секторының доценті, Мирас университеті, Шымкент қ., Қазақстан, e-mail: stihovol@mail.ru

Information about the authors:

Abdikerimova Gulzhanar Imanbayevna* - candidate of economic Sciences, Professor of the Department of Economics, M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: abdikerimova71@mail.ru

Mergenbayeva Aziza Toimakhambetovna - associate professor, head of the Department «Economic theory» of the M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: Aziza.mer.69@mail.ru

Kydyrova Zhamilya Shafkhatovna - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of «Management and Marketing» of the M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: ms.zhamilya@mail.ru

Bayneeva Farida Turgynbekovna - candidate of economic Sciences, Professor of the Department of Economics, M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan, Shymkent, Kazakhstan, E-mail: b.farida_kz@mail.ru

Statsenko Olga Alekseevna - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Business, management and service sector, Miras University, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: stihovol@mail.ru

Информация об авторах:

Абдикеримова Гулжанар Иманбаевна* - кандидат экономических наук, профессор кафедры «Экономика» Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан, e-mail: abdikerimova71@mail.ru

Мергенбаева Азиза Тоймахамбетовна - к.э.н., доцент, зав.кафедрой «Экономическая теория» Южно-Казахстанского университета имени М.Ауэзова, г.Шымкент, Казахстан, e-mail: Aziza.mer.69@mail.ru

Кыдырова Жамиля Шафхатовна - кандидат экономических наук, доцент кафедры «Менеджмент и маркетинг» Южно-Казахстанского университета имени М.Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан, e-mail: ms.zhamilya@mail.ru

Байнеева Фариды Тургынбековна - кандидат экономических наук, профессор кафедры «Экономика» Южно-Казахстанского университета имени М.Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан, e-mail: b.farida_kz@mail.ru

Стаценко Ольга Алексеевна - кандидат экономических наук, доцент Сектора бизнеса, управления и сферы обслуживания, Университет Мирас, г. Шымкент, Казахстан, e-mail: stihovol@mail.ru

Алынды: 03.06.2024

Қарауға қабылданды: 14.06.2024

Онлайн қолжетімді: 30.06.2024